

Jūlija Kārkliņa (1924–1982) ceļš latviešu valodniecībā

Jūlijs Kārkliņš (1924–1982) in Latvian linguistics

Inta Freimane

Latvijas Universitātes emeritētā profesore

Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes docentam Jūlijam Kārkliņam 2014. gadā paliktu 90 gadu, taču viņš priekšlaicīgi aizgāja no mums zinātnisko prāta spēju briedumā 58 gadu vecumā. J. Kārkliņš daudzus gadu desmitus ir strādājis latviešu valodniecībā un studentu valodnieciskā izglītošanā.

Jūlijs Kārkliņš ir docējis dažādus valodniecības kursus un vadījis zinātniskus darbus. Lielāko sava darba daļu viņš ir veltījis valodniecības vispārīgiem jautājumiem un latviešu valodas sintaksei. J. Kārkliņa devums latviešu sintaksē ir bijis svarīgs un novatorisks, un, vērtējot to no sava laika pozīcijām, ir tāds



Attēls. Jūlijs Kārkliņš

(fotogrāfija no Intas Freimanes personiskā krājuma, autors nav zināms)

palicis vēl joprojām. J. Kārklīņa sintakses teorija, lai gan nepilnīgi izstrādāta, ir spējusi pastāvēt un attīstīties tālāk, citiem pētniekiem jau pēc viņa aizpildot tukšās vietas sistēmā un padarot latviešu valodas sintaksi labāk izprotamu un precīzāk izmantojamu.

J. Kārklīņš savas darbības laikā regulāri sekoja notikumiem valodniecībā un ļoti nopietni studēja visu pieejamo literatūru. Viņš izjuta pastāvīgu nepieciešamību, vēlēšanos svarīgus jautājumus un jaunas idejas pārrunāt ar saviem kolēģiem un tāpēc bieži rosināja spontānas diskusijas par aktuālām teorētiskām problēmām. Turklāt viņš prata ne tikai runāt pats, bet arī uzklaustīt citus un no viņiem mācīties. Viņš centās saprast dažādus uzskatus un kritiskas piezīmes. Noteicošais šajās diskusijās bija J. Kārklīņa interese par novitātēm pētījumos un jaunas pieejas meklējumi – pie tā noteikti nonāk katrs savā darbā ieinteresēts zinātnieks.

Jaunākos teorētiskos atzinumus J. Kārklīņš centās iedzīvināt un attīstīt latviešu valodniecībā, un šie viņa centieni izpaudās metodoloģiskos meklējumos, izmantojot tam laikam latviešu valodniecībā jauno līmeņu teoriju un ar to saistītos valodas izpētes un tipoloģijas aspektus, ko ne visi viņa kolēģi uzreiz spēja saprast un pieņemt. Diemžēl pats J. Kārklīņš nav paspējis visas tās aktuālās sintakses idejas, kuras viņš ir ieviesis un centies attīstīt latviešu valodas sintaksē, aprakstīt un publicēt monogrāfiskā apcerējumā. Viņa darbos – zinātniskos rakstos, tematiskos mācību līdzekļos un metodiskās izstrādātnēs – atrodamās idejas iestrādātas Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes, vēlāk Humanitāro zinātņu fakultātes, Baltu filoloģijas bakalaura un maģistra programmas dažādos sintakses kursos, un vēl tagad uz tām ir balstīta vienota latviešu valodas sintakses izpratne.

J. Kārklīņš uzturēja pastāvīgus sakarus ar pazīstamākajiem sintakses speciālistiem ārpus Latvijas. Viņa vadībā, ar viņa iniciatīvu un līdzdalību tika noorganizētas daudzas plašas (mūsdienu izpratnē starptautiskas) konferences par sintakses problēmām, it īpaši A. Ozola piemiņas dienās. Ļoti plaša starptautiska konference notika 1970. gadā par tematu „Sintagmātika, paradigmatika un to savstarpējās attiecības sintakses līmenī”. J. Kārklīņš tajā referēja par dažiem sintagmātikas un paradigmatikas jautājumiem latviešu valodas sintaksē. Savus pēdējos divus referātus J. Kārklīņš nolasīja 1982. gada 18. un 19. martā, pēdējo par tematu „Verba subjektivitāte sintagmātiskā un paradigmatiskā aspektā”.

J. Kārklīņš saskatīja ar izpētes aspektiem saistīto problēmu sarežģītību un precizēja daudzus svarīgus sintakses jautājumus, dodot no līdzšinējās radikāli atšķirīgu sintaktisko sakaru un sintakses vienību izpratni. Viņš vērtēja līdzšinējos uzskatus daudzos jautājumos, izvirzot jaunu sintakses sistēmas izpratni un iesaistot tajā līdz šim nebijušu – teksta sintakses – līmeni, kas saistīts ar jaunu konteksta un situācijas nozīmības izpratni. J. Kārklīņš pirmais latviešu valodniecībā ir sapratis, ka arī sintaksē pastāv vispārināta vienkārša teikuma formu sistēma. Turklāt viņš ir pievērsis uzmanību ne vien sintakses strukturālajiem modeļiem, bet arī to semantikai. J. Kārklīņš latviešu sintaksē ir izvirzījis „dziļo” struktūru problēmu un to saistījis ar transformatīvo gramatiku un transformēšanas metodēm. Tās ir svarīgas valodas zinātniskās izpētes problēmas, kas ir nozīmīgas ne tikai sintakses apguvei augstskolā un tālākajā pētniecībā, bet arī skolu praksē. J. Kārklīņš ir aktīvi piedalījies skolu mācību grāmatu sagatavošanā, piem., tādu plaši un ilgi izmantotu mācību grāmatu izstrādē kā „Latviešu valodas mācība” – palīg līdzeklis vidusskolu

skolotājiem (1962) un „Latviešu valoda 9.–11. klasei” (1967, mācību grāmata piedzīvojusi vairākus izdevumus). Darbā pie skolu grāmatām tiek izmantotas un noteikti arī turpmāk tiks izmantotas J. Kārklīņa idejas (sk., piem., „Latviešu valoda 10.–12. klasei”, 1998).

Kad kādā saulainā 1982. gada marta dienā J. Kārklīšs aizvēra aiz sevis Latviešu valodas katedras durvis, neviens vēl nenojauta, ka tā ir pēdējā reize, arī viņš pats ne. Neviens vēl nezināja, ka apmēram pēc stundas viņš aizies no mums uz visiem laikiem – aizies mūžībā.

Savas dzīves pēdējos brīžos J. Kārklīšs gatavojās zinātniskam atvaļinājumam un kārtoja ar to saistītus darba jautājumus. Tos pārrunājis un jau izgājis no katedras, viņš vēlreiz atvēra durvis un šo rindu autorei teica: „Viss būs labi.” Tajā brīdī tas bija tikai parasts laba novēlējums, bet jau pēc dažām stundām tas kļuva par viņa simboliskiem pēdējiem vārdiem katedrā.

J. Kārklīšs konsekventi realizēja uz galvenajiem zinātniskās izpētes postulātiem balstītu pieeju sintaksē. Sinhroniskās valodniecības, un it īpaši sintakses, speciālisti J. Kārklīņa dzīves laikā viņu pazina kā aktīvu latviešu valodnieku, kas ir ieinteresēts latviešu valodniecības un valodas mācīšanas jautājumu risināšanā. Pārdomājot latviešu sintakses attīstību pēdējo gadu desmitu laikā, varam secināt, ka Jūlijam Kārklīnam tajā ir sava noteikta vieta, un jādodomā, ka šī vieta saglabāsies vēl ilgi jo ilgi, tāpēc ka viņa pieceja valodas problēmu risināšanā ir bijusi auglīga.